

НАРАТИВНА ТЕОРІЯ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ: ІСТОРИЧНА НАУКА НА ШЛЯХУ ДО МЕТОДОЛОГІЧНОГО КОСМОПОЛІТИЗМУ

Олена Мішалова

Анотація. Стаття присвячена розгляду наративної теорії історичного знання як сукупності окремих концепцій наративної філософії історії другої половини XX – початку XXI ст. Авторка коротко звертає увагу на дискусію між ранніми наративістами та їхніми критиками, а також розглядає їхні аргументи, дебати з приводу яких заклали методологічний фундамент для подальшого розвитку наративної філософії історії в межах аналітичної філософської традиції. Завдяки тому факту, що окремі наративні концепції історичного знання часто конкурували одна з одною, вони активно залучали концептуальні й методологічні інструменти інших філософських шкіл та підходів. З часом це призвело до формування унікальної особливості наративної філософії історії – методологічної відкритості, яка своєю чергою закладає засади методологічного космополітизму історичної науки як широкого комплексу знань.

Авторка формулює й аналізує такі особливості наративної теорії історичного знання, як методологічна відкритість, відкритість до критики, наративна толерантність, перспективізм та інструменталістське розуміння історичного наративу. Підкреслюється, що завдяки вищезазначеним концептуальним засадам наративна теорія історичного знання може розглядатися як самостійний комплексний підхід у філософії гуманітарного пізнання. Слід зазначити, що завдяки своїй внутрішній різноманітності й методологічній відкритості наративна теорія історичного знання, представлена синтезом різних філософських концепцій та підходів, відіграє важливу роль у сучасній філософії історії й претендує на статус космополітичної методологічної системи. Широко залучаючи принципи й методи дослідження як аналітичної філософії, так і інших філософських шкіл (прагматизм, феноменологія, внутрішній реалізм), а також теорії літератури, наративний підхід у теорії історичного пізнання генерує значний концептуальний потенціал й забезпечує методологічні інструменти для опрацювання історичного минулого.

Ключові слова: філософія історії, наратив, методологічний космополітизм, теорія, плюралізм.

*Методологічна неоднозначність історії відкриває
можливості для творчого коментування минулого
і сьогодення, яких не має жодна інша дисципліна.*

Хейден Вайт

Наративна теорія історичного знання являє собою сукупність окремих, часто конкуруючих, концепції наративної філософії історії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Терміни «наративізм» та «наративісти», як зазначає Єва Доманська, вперше вжив Вільям Дрей для позначення теоретиків історії, які у своїх працях приділяють серйозну увагу питанням природи та ролі наративу в історичних дослідженнях.¹ Дрей зазначав, що наративісти – це «філософи, які наголошують на центральній ролі наративу в історії». До них він відносив таких філософів історії, як Мортон Вайт, Волтер Геллі та Артур Данто, і наголошував, що наративісти внесли свіжий подих у сучасну філософську дискусію про написання історії.²

Проте Дрей також наводить основні аргументи критиків наративістського підходу, які вбачають в наративі лише спосіб, за допомогою якого історики просто «записують» те, що вони відкрили у процесі історичного дослідження.³ Зокрема, з погляду Моріса Мандельбаума, наратив неминуче спрощує минуле у характерний для нього спосіб. Мається на увазі жорстка лінійно-сюжетна послідовність історичного твору, яку вибудовує історик, пишучи наративну історію. Тому наратив за своєю природою унеможливорює задовільне пояснення історичних подій, включених до нього. Ба більше, увага до наративного аспекту історичних творів відвертає філософів від вивчення тих особливостей історії, які роблять її формою дослідження чи пізнання.⁴

Крім Мандельбаума, серед критиків наративістської позиції слід згадати також Леона Голдстейна, який підкреслює, що історія є способом пізнання минулого, а не просто видом дискурсу, тому наратив не може бути сутністю історії. Як і Мандельбаум, Голдстейн вважає, що фокусування уваги теорії історії на наративній формі історичного викладу призводить до зменшення дослідницької уваги до вивчення

¹ Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ : Ніка-Центр, 2012. – С. 30.

² Drey W.H. On the nature and role of narrative in historiography. *History and Theory*. 1971. Vol. 10. № 2. – P. 153, 155.

³ *Ibid.* – P. 154.

⁴ Mandelbaum M. A note on history as narrative. *History and Theory*. 1967. Vol. 6. № 3. – P. 414-416.

епістемологічних особливостей історії як виду пізнання.⁵ Проте в той же час в своїх розмірковуваннях він, фактично, виходить з тієї самої настанови про опосередкованість історичного пізнання, що й наративісти, а також ґрунтовно розробляє теорію історичного пізнання у конструктивістському дусі, посилюючи епістемологічний та онтологічний виміри наративної теорії історії (історик створює наративи (тексти), а сукупність наративів своєю чергою створює єдину доступну для сприйняття історика реальність минулого – історичне минуле). Історик не має чуттєвого досвіду у сприйнятті подій, які він прагне дослідити, тобто «сконституювати» – у голдстейнівській термінології. Ба більше, він наголошує, що історик завжди має справу лише з тим матеріалом, який зберігся, і «втручається в історичне минуле з точки зору свідчень, але це можна сказати лише в переносному сенсі й не слід сприймати буквально».⁶ Тому є підстави стверджувати, що Голдстейн ставить себе в принципову опозицію до наративістів передусім через обмежене розуміння наративу, пропоноване деякими ранніми наративістами, тобто як історичного твору в оповідній літературній формі, сюжет якого розгортається навколо опису зміни когось або чогось. Так, наприклад, він критикує Геллі за зведення функції історії до «розповідання історій» про певних історичних персоналій (які діють у власних інтересах), для чого найбільш підходить «наративна форма», оскільки вона дозволяє показати мотиви дій окремих людей. В такому розумінні ми не можемо застосовувати наратив для опису і пояснення історії держав, суспільних рухів, стилів архітектури чи філософських шкіл, тому більша частина предметного поля історії залишається поза увагою «наративної» історії, як її розумів Гелі.⁷ Голдстейн підсумовує:

Наративісти вимагають, щоб історик розповідав історію, в ході якої зміни стають очевидними і зрозумілими, оскільки це вимагається правилами самої історії.⁸

Тут слід частково погодитися з критикою Дрея та Голдстейна, тому що категорія «історичної зміни» справді є важливою для класичних наративістів. Наприклад, в концепції Данто пояснювальна функція наративу пов'язується саме з поясненням «зміни».

Данто пише:

⁵ Goldstein L. *Historical Knowing*. Austin & London: University of Texas Press, 1976. – P. 17, 154.

⁶ *Ibid.* – P. 125

⁷ *Ibid.* – P. 156, 169, 173.

⁸ *Ibid.* – P. 171.

Оповідь певною мірою вже являє собою форму пояснення. [...] Оповідь і описує, і пояснює одночасно.⁹

Це відбувається тому, що оповідь створює природний контекст, в якому подія набуває історичного значення. Коли ми говоримо про історичні пояснення, зауважує Данто, важливо розуміти, що експланандум в такому випадку описує не просто подію – те, що відбулося, а зміну, пов'язану з подією (чи подіями, явищами, процесами). Тобто, експланандум, хоча й неявно, є описом зміни.¹⁰

Ідею Данто про наратив як специфічний для історичної науки спосіб пояснення продовжує розвивати в межах сучасної аналітичної традиції Пол Рот. Він наголошує, що «сутнісно наративні пояснення» або пояснення в наративній формі спрямовані на пояснення наративних речень, тобто експланандум у таких поясненнях представлений у формі наративних речень. Рот намагається показати, що лише в межах наративу можуть бути пояснені події, про які стверджується у формі наративних речень (які додатково можуть містити також оцінку цих подій), тому що, по-перше, як у ролі експланандума, так і в ролі експлананди у них виступають наративні речення; по-друге, наративні пояснення унікально підходять для пояснення того знання про події, яке може бути відомим про них лише ретроспективно і представлено у формі наративних речень; по-третє, наратив буквально «створює» те, що він одночасно має пояснювати. Він має на увазі, що сутнісно наративні пояснення фактично створюють подію, про яку йдеться в експланандумі. Відповідно, історична подія існує лише за умови, що їй надано певний опис. Цей опис своєю чергою робить можливим формулювання істинного твердження про цю подію. Саме тому те, що пояснюється за допомогою наративу, не може бути пояснене у будь-який інший спосіб.¹¹

Повертаючись до питання формування наративної теорії історичного знання, слід наголосити, що її засадничі положення були закладені протягом 1960-70-х рр. у працях таких філософів, як Данто, Луїс Мінк та Хейден Вайт, а також суттєво доповнені пізніше Франком Анкерсмітом.¹² На наше глибоке переконання, наративна філософія істо-

⁹ Danto A. C. *Narration and Knowledge*. New York : Columbia University Press, 2007. – P. 141.

¹⁰ *Ibid.* – P. 234, 245-246.

¹¹ Roth P. A. Essentially narrative explanations. *Studies in History and Philosophy of Science*. 2017. Vol. 62. – P. 43, 47, 50.

¹² Ankersmit F. R. *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Den Haag : Nijhoff, 1983.

рії залишається теоретичним базисом історичних досліджень до сьогодні. Дискусії й суперечності як між різними концепціями філософів-нарративістів, так і між нарративістами та іншими теоретичними підходами у сучасній філософії історії (наприклад, позиція «внутрішнього реалізму» Кріса Лоренца, пост-нарративізм Джоні-Матті Куукканена, прагматизм Вероніки Тоззі, чи феноменологічний підхід Голдстейна) лише посилює позиції нарративної теорії історії як концептуального підґрунтя сучасної історичної науки.

До засадничих концептуальних принципів нарративної теорії історичного знання слід віднести наступні: по-перше, методологічна відкритість, яка полягає у широкій можливості успішного поєднання ідей і методологічних засобів різних філософських традицій і підходів; по-друге, конструктивізм в теорії пізнання, який наголошує на тому, що історична реальність є сконструйованою або створеною істориками; по-третє, перспективізм, який полягає в теоретичному осмисленні понять «точка зору», «часова перспектива», «культурний контекст», що дозволяє проводити науковий аналіз ідеологічного та ціннісного виміру історичних праць, а не просто відкидати його як щось «позанаукове»; по-четверте, відкритість до критики, що призводить до постійного перегляду наявного історичного знання у зв'язку з відкриттям нових фактів та/чи нових підходів у їхньому розумінні та поясненні; по-п'яте, нарративна толерантність, що має служити цілям гуманізації історії й сприяти терапевтичній функції історії; по-шосте, інструменталістське розуміння нарративу як форми організації історичного знання, найбільш адекватного для цілей історії як науки (опису, пояснення та інтерпретації минулого).

Методологічна відкритість полягає у широкій можливості успішного поєднання та імплементації концептуальних інструментів з різних філософських традицій і підходів. Яскравим прикладом методологічної міждисциплінарності є нарративна теорія історії Вайта, який ще в одній з ранніх своїх праць «Тягар історії» закликає до методологічного космополітизму історичної науки, до більшого залучення в сучасну філософію історії новітніх інструментів з теорії літератури та філософії науки.¹³ На його думку, історія завжди була мультидисциплінарною галуззю знань, схожою на бриколаж в плані своєї методології. Історики вимушені запозичувати з інших дисциплін об'єкти дослідження просто тому, що ці об'єкти «живуть» у тому ж світі, що й головні об'єкти вивчення історика. Так, наприклад,

¹³ White H. The burden of history. *History and Theory*. 1996. Vol. 5. № 2. – P. 126.

історики часто досліджують економічні явища та мистецькі феномени поряд з політичними й соціальними структурами, які їх цікавлять в першу чергу. Таким чином, вони залучають стільки експертних знань з інших дисциплін, скільки вважають за потрібне для того, щоб належним чином обґрунтувати результати свого дослідження. Такий бриколаж є набагато більш конгеніальним для спільноти професійних істориків, ніж будь-які спроби імпортувати методологію «ззовні». ¹⁴ Тому у своїй теорії історії Вайт намагається продуктивно поєднати здобутки аналітичної та континентальної традицій у філософії історії, зокрема ґрунтовно досліджує епістемологічні напрацювання Мішеля Фуко, одного з провідних французьких постструктуралістів. ¹⁵ Єжи Топольський проводить пряму паралель між засадничими ідеями Вайта та Мішеля Фуко й Ролана Барта. Так, Фуко у своїй концепції епістем та в межах розробки «археологічного» методу звертається до пошуку й розгляду структур, які організовують науковий дискурс. Нескладно помітити, звертає увагу Топольський, що описані Вайтом риторичні та літературні форми, які керують історичною нарацією, вписуються в широкий потік різноманітних структуралістських можливостей, схильних продемонструвати, що не стільки свідомий вибір автора, скільки панівні у певний період схеми мислення (використовувані значною мірою неусвідомлено) або конвенції визначають плин цієї нарації. ¹⁶

Вайт активно залучає до теорії історії новації з сучасної теорії літератури з метою більш глибокого аналізу знаково-літературного виміру історичного наративу у його кореляції зі змістовно-семантичним виміром формальної аргументації. Як зазначає Доманська, у розумінні Вайта історія є передусім історіографією (писанням про історію), історіографічний текст являє собою «літературний артефакт», тому найважливішим завданням теорії історії виступає дослідження історичного наративу та правил, які керують історіописанням, наративні стратегії інтерпретації, а не лише пояснення чи описи. ¹⁷

Цікавим прикладом методологічної відкритості наративізму є розробка прагматично орієнтованої наративної філософії історії Вероніки

¹⁴ Domanska E. A conversation with Hayden White. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*. 2008. Vol. 12. № 1. – P. 14.

¹⁵ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. – P. 1, 3.

¹⁶ Топольський Є. Як ми пишемо та розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: К.І.С., 2012. – С. 96.

¹⁷ Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. – С. 38.

Тоцці, яка має за мету імплементацію ідей прагматизму до наративної теорії історичного знання. Тоцці наголошує, що цей альянс (наративізму й прагматизму) посилить найбільш провокативну – а отже, більш продуктивну – тезу першого: що засоби продукування історичного письма є центральними для прояснення суперечок про минуле. У прагматичній концепції Тоцці наративізм стверджує, що значення дискурсу про минуле розкривається не у результаті його репрезентативного відношення до минулої реальності (незалежно від наших засобів «репрезентації»), а радше з погляду майбутніх наслідків прийняття таких дискурсів як відповідей на проблеми, що виникли у контексті наших нинішніх дослідницьких практик.¹⁸ Такі практичні наслідки не означають корисності, а натомість пов'язані з майбутньою процедурою доведення й обґрунтування і передбачають прийняття відповідальності за наші майбутні дії. Тому сама ідея про те, що історичні інтерпретації можуть бути етично нейтральними, є невинуватною. Запозичення з прагматизму поняття «практичного» (і «практичного значення») допомогло б нам усвідомити, чому історичні ідеї (наративи чи інтерпретації), вироблені академічною історіографією, літературою чи нефаківцями, є незрозумілими без врахування їхніх практичних наслідків. Іншими словами, завдяки кращому розумінню процесів виробництва історичного знання у сфері, відмінній від наукової історії, прагматичне поняття практичного пропонує засіб для розширення поля «історичного».¹⁹ Отже, робить висновок Тоцці, діалог між наративізмом й прагматичною філософією значення був би дуже продуктивним у двох аспектах: прагматичний підхід побудував би необхідні мости між різними формами привласнення минулого академічною історіографією, літературою та життям, водночас посилюючи програму наративізму як найбільш придатну для обговорення соціальної, етичної й політичної ролі академічної історії.²⁰

Важливою рисою наративістського підходу є його конструктивістська спрямованість. Конструктивізм в наративній теорії історичного знання чітко представлений у працях Данто і, зокрема, проявляється в його концепції «наративного речення». Поняття «наративне речен-

¹⁸ Tozzi V. Dewey, Mead, John Ford, and writing of history: pragmatist contributions to narrativism. *European Journal of Pragmatist and American Philosophy*. 2016. Vol. VIII. № 2. – P. 170.

¹⁹ Tozzi V. A pragmatist view on two accounts of the nature of our «connection» with the past: Hayden White and David Carr thirty years later. *Rethinking History*. 2018. Vol. 22. № 1. – P. 66.

²⁰ *Ibid.*

ня» було запропоноване ним для позначення і пояснення унікальної особливості історичного пізнання. Повний обсяг знань про ту чи іншу подію з минулого ми отримуємо через знання про події, котрі знаходяться у майбутньому стосовно цієї події, тобто залежно від того, з якими більш пізніми історичними подіями ми її пов'язуємо.²¹ Хоча наративні речення зустрічаються у різних типах оповідей та повсякденній мові, Данто вважає, що вони становлять специфічно історичний тип речень. Це речення, в яких історик посилається, як мінімум, на дві відділені у часі події, однак описує хронологічно більш ранню подію за допомогою більш пізньої події. Класичним прикладом такого речення, який часто наводить сам Данто, є наступне: «Тридцятилітня війна почалася у 1618 році». Це речення посилається на початок і завершення війни, однак описує у ньому лише початок війни. Беручи до уваги, що ця війна була названа «Тридцятилітня війна» через її тривалість, ніхто не міг охарактеризувати її як «Тридцятилітню війну» у 1618 році. З погляду Данто, використання наративних речень є відмінною рисою історичного знання, а їхній послідовний аналіз – одне з основних завдань сучасної філософії історії.²²

У випадку з наративними реченнями є важливими наступні моменти: по-перше, події, про які в них йдеться, мали місце (тобто про них є свідчення в історичних джерелах); по-друге, прямий (причинно-наслідковий) або опосередкований зв'язок між ними проводить історик; по-третє, саме історик обирає події, які він у такий спосіб пов'язує у межах історичного наративу. Це говорить про те, що історик є вільним у виборі горизонту подій, з якими він може пов'язати (описати й пояснити) ту чи іншу подію, створюючи наративні речення. Пол Рот на основі ґрунтовного філософського аналізу структури наративного речення приходить до висновку, що наратив являє собою природний спосіб пояснення в історії саме завдяки наративним реченням, які складають ядро історичного наративу і виконують пояснювальну функцію.²³

Справжній конструктивістський етап (чи реконструктивістський) в наративній філософії історії починається в роботах Вайта, на думку якого, традиційні «хроніка» та «історія» (*story*) становлять собою «примітивні елементи» історичного наративу, які виконують функцію

²¹ Danto A. C. *Narration and Knowledge*. New York : Columbia University Press, 2007. – P. 17.

²² Danto A. C. *Narrative sentences. History and Theory*. 1962. Vol. 2. № 2. – P. 146.

²³ Roth P. A. *Essentially narrative explanations. Studies in History and Philosophy of Science*. 2017. № 62. – P. 47, 50.

відбору історично значущого матеріалу.²⁴ Спочатку елементи історичного поля організовуються у хроніку подій для того, щоб ми мали уявлення про те, в якому порядку ці події відбувалися. Після цього хроніка подій організовується в історію шляхом наступного перетворення подій на компоненти свого роду «вистави» (або процесу їх становлення), яка має початок, середину і завершення. Така трансформація хроніки в історію є можливою завдяки тому, що одна частина подій у хроніці характеризується в термінах мотивів зав'язки, друга частина – в термінах мотивів розв'язки, третя частина – в термінах перехідних мотивів. Вайт зауважує, що історичні історії (*stories*) є організованими таким чином, щоб прослідковувати послідовність подій, які ведуть від зав'язок до локалізованих у часі розв'язок соціальних та культурних процесів, чого від хронік не вимагається. Іншими словами, у хронік завершення залишається відкритим. Вони також не мають зав'язки, оскільки починаються тоді, коли хроніст приступає до своєї роботи – фіксації подій. Разом з тим, усі історії мають помітну форму (навіть, якщо ця форма є образом ситуації хаосу), котра відрізняє події, поміщені в неї, від великої кількості інших подій, які може містити хроніка.²⁵

Продовжуючи цю ідею, Вайт йде далі й постулює більш глибокий – метаісторичний – рівень історичного мислення (або свідомості), на якому історик чи філософ історії обирає концептуальні стратегії пояснення, інтерпретації й репрезентації історичного матеріалу, здійснюючи префігуративний акт.²⁶ Він пише:

Я вважаю, що на цьому рівні історик здійснює, по суті, поетичний акт, в якому він заздалегідь уявляє собі [*prefigures*] історичне поле та конституює його як простір, куди він вносить специфічні теорії, які буде використовувати для пояснення того, «що насправді відбулося».²⁷

На думку Ойгена Зеленака, наративний підхід найбільш плідно розробляє й популяризує конструктивістську позицію у філософії історії. В межах самого наративізму він вирізняє дві версії конструктивізму – репрезенталізм (історичні тексти є репрезентаціями минулого) та нон-репрезенталізм (історичні тексти є результатом специфічних практик). Проте для обох цих позицій є характерним розуміння історичних

²⁴ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. – P. 5.

²⁵ *Ibid.* – P. 5-6.

²⁶ *Ibid.* – P. 427, x.

²⁷ *Ibid.* – P. x.

текстів як складних конструкцій, а не просто описів минулого, а також наголошення активної креативної ролі істориків у формуванні точок зору чи генеруванні інтерпретацій минулого, які не відображають минулі події безпосередньо. Відповідно до думки Зеленака, завдяки цьому наративна теорія історичного знання внесла до загального контексту сучасної філософії історії такі ідеї: замість того, щоб просто знаходити факти, історики винаходять специфічні поняття і теорії, щоб пояснити дані з джерел; замість того, щоб копіювати існуючий порядок речей, історики нав'язують свій наратив або інші організаційні структури, щоб забезпечити осмислену презентацію минулих людських дій; трактування таких понять, як «Французька революція» чи «Перша світова війна» як оригінальних інструментів для роботи з минулим або як спеціальних прийомів історика для організації та висвітлення хаотичної інформації про минулі події; розуміння історичних текстів не як дзеркал (навіть не вибіркового дзеркала) чи приблизних мап минулого, а радше як творчих конструкцій, запропонованих істориками для пояснення того, що відбулося в минулому.²⁸

Перспективізм та відкритість до критики як концептуальні засади наративної теорії історії окреслюються й ґрунтовно аналізуються Данто. Він вважає їх безпосередньо вкоріненими у саму природу історичного знання. Невід'ємний перспективізм історичного дослідження і, відповідно, постійний перегляд та переоцінка його результатів як наслідок відкритості до критики, являють собою необхідні умови функціонування історії як повноцінної системи знання. Данто зазначає, що в момент вчинення дій ми часто не усвідомлюємо того їхнього значення, котрим наділяємо її пізніше. У цьому полягає ключова особливість історичного впорядкування подій: історичні події постійно переопишуються, а їхнє значення пере-оцінюється у контексті більш пізньої інформації. Завдяки цій інформації історик може сказати про події трохи більше, ніж свідки чи сучасники тих подій. У цьому полягає унікальна особливість та істотна перевага історичного бачення світу.²⁹ Данто пропонує нам уявний експеримент з Ідеальним хроністом та Ідеальною хронікою. Щоб не відбулося, Ідеальний хроніст дізнається про це миттєво, як тільки ті чи ті події сталися, навіть якщо все це відбулося лише у свідомості людини. Ідеальний хроніст також здатен миттєво записувати усі події у тій послідовності, в якій вони відбулися,

²⁸ Zelenak E. Two version of a constructivist view of historical work. *History and Theory*. 2015. № 54. – P. 209-210.

²⁹ Danto A. C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. – P. 11.

і у той спосіб, у який вони відбувалися. В результаті ми миттєво отримуємо опис подій, який можна назвати Ідеальною хронікою. Як тільки будь-яка подія стає минулим, її повний опис додається до Ідеальної хроніки. Ба більше, роботу Ідеального хроніста могла би виконувати машина (ШІ, як би ми сказали зараз). Таким чином, ми могли б отримати повний опис минулого, а різні частини Ідеальної хроніки практикуючі історики могли б розглядати як ідеальні описи, на які вони можуть спиратися і рівнятися у створенні своїх оповідей.³⁰ Однак, навіть якби історик справді отримав би таку Ідеальну хроніку і міг би її використовувати для вивчення подій, які його цікавлять, на рівні з будь-яким іншими свідченнями очевидців, він все одно не зміг би дізнатися про ці події все, що його цікавить. Ідеальна хроніка була б повним і досконалим описом того, що сталося, лише у розумінні повноти опису подій з погляду свідка, навіть якщо це Ідеальний свідок, здатний бачити все, що відбувається одразу і з усіх сторін. Данто зауважує, що цього замало у дослідженні минулого, тому що для будь-якої події існує клас описів, які не можуть бути результатом спостережень, і саме цих описів не було б в цій Ідеальній хроніці.

Всю істину про подію можна дізнатися лише після того, як подія відбулася, іноді через дуже довгий час, і цю частину історії можуть розповісти лише історики. Це те, чого не може знати навіть найкращий свідок. Те, чого ми свідомо позбавили Ідеального хроніста, було знання майбутнього.³¹

Отже, історичне знання ніколи не може бути завершеним або незмінним. Данто підкреслює, що ми завжди переглядаємо наші уявлення про минуле і припускати, що вони мають залишатися «незмінними» було б неправильно з точки зору духу історичного дослідження.³² Історик має унікальний привілей бачити події у часовій перспективі, тому не варто вважати недоліком ту обставину, що історик, віддалений у часі від подій, які він досліджує, не здатен знати їх так, як їх знали очевидці, тому що він і не мусить знати їх у такий спосіб.

Вся сутність історії полягає не в тому, щоб знати про події так, як про них могли б знати свідки, а в тому, щоб знати про них саме як історики – у зв'язку з більш пізніми подіями і як частини часових цілісностей. Відмовлятися від цієї виняткової переваги було б безглуздо, а з погляду історії – як згубно, так і нездійсненно. [...]

³⁰ *Ibid.* – P. 149.

³¹ *Danto A. C. Narration and Knowledge.* New York : Columbia University Press, 2007. – P. 151.

³² *Ibid.* – С. 143, 145.

Люди віддали б дуже багато, щоб мати можливість побачити свої дії очима майбутніх істориків.³³

Крім того, слід завжди пам'ятати, що у історика, як і у будь-якої іншої людини, є переконання, світоглядні настанови та конкретні інтереси. Це не перешкоджає і не зменшує можливості історика досягати своєї «мінімальної цілі», як її називає Данто, – висловлювати істинні твердження про минуле. Історична оповідь завжди є вибірковою, вона на щось звертає увагу як на більш важливе в контексті дослідження, а щось, як менш важливе, залишає поза розглядом. Ба більше, у історика можуть бути й інші мотиви говорити про одні події і не згадувати про інші. Наш спосіб організації минулого, наполягає Данто, є каузально пов'язаним з нашими конкретними інтересами.³⁴

Ми не можемо уявити собі ані історію без організуючих схем, ані ці організуючі історичні схеми окремо від конкретних людських інтересів.³⁵

На думку Вайта, не існує позаідеологічних засад, на основі яких було б можливим об'єктивно розглядати різні концепції історичного процесу та історичного знання, до яких апелюють різні ідеології. Тому не можна стверджувати, що одна концепція історичного знання є більш «реалістичною» чи «науковою», аніж інша, не проявляючи водночас певної упередженості стосовно того, якою має бути специфічно історична чи соціальна наука. У своїй теорії історії він намагається показати, у який спосіб ідеологічні переконання є включеними у спроби історика пояснити історичне поле та сконструювати вербальну модель історичних процесів в оповіді (наративі).³⁶

Практичний інтерес історика детально аналізує у праці *Історичне знання та історична дійсність: на захист «внутрішнього реалізму»* Кріс Лоренц, успішно імплементуючи до наративної теорії історичного знання концепцію внутрішнього реалізму Хіларі Патнema. На думку Лоренца, нормативні аспекти, пов'язані з вибором перспективи бачення минулого, є найбільш важливими в історіографії, тому що історики сперечаються про них найбільше. Подібно до описових тверджень, в історичних наративах нормативні твердження не існують поодинокі, а

³³ *Ibid.* – Р. 183.

³⁴ *Ibid.* – Р. 30-31, 33.

³⁵ *Ibid.* – Р. 111.

³⁶ *White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. – Р. 26.

з'являються одне за одним, оскільки вони взаємопов'язані на концептуальному рівні. Як описові твердження спираються на теорії спостереження, так і нормативні твердження завжди спираються на теорії моралі, які цілком очевидно виступають у ролі базового знання. Більш того, доти і у тій мірі, допоки спільноти людей будуть виводити свою ідентичність з історії, написання історії буде зберігати нормативний і практичний характер. Цей безпосередній взаємозв'язок між історією та ідентичністю (або «практичний інтерес історії») може пояснити, чому марно намагатися виключити етичні дискусії з практики історіописання. Зазвичай, явно протилежні фактуальні твердження виявляються укоріненими в неявних протилежних нормативних судженнях. Тому, наголошує Лоренц, про нормативні погляди істориків краще від самого початку відкрито домовитися (задекларувати й піддавати науковому аналізу, а не відкидати з позиції «етичного нейтралітету»), що в результаті дозволить посилити раціональність історичних дискусій.³⁷

Наступною концептуальною засадою наративного підходу у філософії історії є наративна толерантність, під якою тут пропонується розуміти рішучу відмову від нав'язування свого історичного наративу іншим («історію пишуть переможці»), а натомість можливість включення в наратив голосів різних історичних дієвців та враховування різних позицій, не зводячи загальні висновки дослідження до «єдиного знаменника», особливо в ситуаціях з довготривалими історичними конфліктами. Проте, важливо насамперед підкреслити, що це не стосується доведених випадків злочинів проти людяності та порушень норм міжнародного права.

Ідейним підґрунтям концепту наративної толерантності можна вважати теоретичні напрацювання Данто, Вайта, Голдстейна та Рота. Так, Рот обстоює ідею множинності минулого, що є можливим з урахуванням тієї обставини, що конструювання минулого завжди певною мірою залежить від соціально опосередкованих домовленостей щодо відповідності наших описів і досвіду, як це відбувається й щодо теперішнього. Рот стверджує, що минуле конструюється (а не знаходиться), і наголошує на пріоритеті класифікації над сприйняттям у порядку розуміння та перевірки історичних знань. Такі речі, як події, факти, дії, види існують і мають пояснення лише в теорії. Відповідно до думки Рота, часова відстань у випадку з історичним знанням може

³⁷ Lorenz C. Historical knowledge and historical reality: a plea for «internal realism». *History and Theory*. 1994. Vol. 33. № 3. – P. 317-318, 321-322.

підкреслювати деякі проблеми розуміння інших і того, що вони робили в минулому, але підняті проблеми не є унікальними для теорії знання як такої.³⁸ Рот зазначає, що постійні зміни в тому, як ми описуємо та оповідаємо про події минулого, не змінюють «саме минуле», а лише змінюють наше сприйняття того, що сталося в минулому. Він стверджує:

З огляду на альтернативні способи структурування того, що відбувається, зміни в описі можуть змінити відносини між подіями, що приписуються минулому, а отже, і те, як структуроване таким чином минуле впливає на те, що стає можливим у майбутньому. Множинність минулого виникає тому, що формування минулого певною мірою залежить від соціально опосередкованих домовленостей про відповідність між описами й досвідом. Навіть те, що ми вважаємо ознакою того, що може змінюватися, а що ні, залежить від можливості описових змін чи перекласифікації, тому людські історії продовжуватимуть розкривати множинність минулого.³⁹

Іншими словами, більшість категорій, які ми зазвичай використовуємо для конструювання минулого, значною мірою залежать від соціально обумовлених наративних стратегій сьогодення.

Новаторська позиція Рота узгоджується з думкою Данто, який стверджує, що минуле саме по собі не змінюється, однак змінюється наш спосіб його організації. З минулим самим по собі нічого не може статися, щоб змінило його чи зробило його «хибним», однак з часом ми все більше відчуваємо потребу у додаванні нових або більш «свіжих» описів тих чи інших подій та процесів.⁴⁰ Отже, постійних змін зазнають «часові цілісності», у які історик організовує історичні події за допомогою наративу, а не історичні події самі по собі. Відповідно, результати історичних досліджень є відкритими для постійного переописування згідно зі змінами в описових й наративних стратегіях.

Рот також обґрунтує свою ідею множинності минулого за допомогою запропонованого Голдстейном розмежування між двома дійсностями минулого: дійсне минуле (*real past*), яке існує поза сукупністю історичних текстів і безпосереднім досвідом істориків, та історичне минуле (*historical past*), яке представлено сукупністю історичних текстів або наративів і створюється – конституюється – істориками. Голдстейн також підкреслює, що ми не знаходимо історичні факти в минулому,

³⁸ Roth P.A. The pasts. *History and Theory*. 2012. Vol. 51. №3. – P. 333-336.

³⁹ Там само. – P. 339.

⁴⁰ Danto A.C. *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2007. – P. 166-167, 180.

оскільки факт – це твердження про минуле, сформульоване істориком на основі досліджень.

Історичні факти є продуктами або результатом історичних досліджень. [...] Ми просто не маємо іншого підходу до людського минулого, як шляхом історичних досліджень.⁴¹

Ідея, що історичні факти існують лише в думках, мові й дискурсі, не є новою для наративної теорії історії. Концептуальне розрізнення між історичною подією (станом речей, що відбувся в певному часі й просторі) та історичним фактом (твердженням про цей стан речей) було чітко сформульоване Вайтом. Події відбуваються і більш-менш правильно відображаються в історичних текстах, тоді як факти теоретично конструюються в думках та/або уявно в уяві. В інтерв'ю Еві Доманській він зізнався, що його розуміння історичного факту як «події, якій надано опис», він запозичує у Данто.⁴² Згідно з Данто, факт – це подія, якій надано наративний опис, тому одна й та сама подія може складати основу для великої кількості історичних фактів.⁴³ Проте це не означає панування релятивізму. Вайт наголошує, що історик завжди має справу з «дійсними подіями». Ці події є дійсними не тому, що вони відбулися, а тому, що вони запам'яталися і були зафіксовані в хронологічному порядку. Щоб вважатися історичною, подія повинна мати принаймні дві оповіді про своє виникнення. Якщо не можна уявити принаймні дві версії одного й того самого набору подій, історик не має підстав претендувати на істинну розповідь про те, що насправді сталося. Таким чином, історія як наука належить до категорії того, що можна назвати «дискурсом про дійсне».⁴⁴

Таким чином, ми доходимо до парадоксального висновку: минуле, як воно нам є даним, є сконструйованим, множинним і водночас дійсним. Ця ситуація вимагає від нас розробки додаткових концептуальних й методологічних інструментів для роботи з історичним знанням. Принцип наративної толерантності являє собою один з таких інструментів. Наративна толерантність як принцип історіописання означає відмову від нав'язування власного національного історичного

⁴¹ *Ibid.* – P. 88-89.

⁴² Domanska E. A conversation with Hayden White. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice.* 2008. Vol. 12. № 1. – P. 5-6.

⁴³ Danto A. C. *Narration and Knowledge.* New York : Columbia University Press, 2007. – P. 235.

⁴⁴ White H. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation.* Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press, 1987. – P. 20.

наративу іншим країнам. Наративна толерантність як методологічний інструмент – це спосіб написання історичного наративу, що включає принаймні два погляди на певну послідовність історичних подій, за винятком випадків порушення міжнародного права та злочинів проти людяності. Наприклад, не може бути пояснення Голокосту або Голодомору з точки зору організаторів цих злочинів – відповідно, нацистського та радянського режимів. Це також передбачає уникнення використання виразів, що провокують мову ворожнечі в практиці історіографії, таких як «одвічний ворог», «нескінченна ворожнеча» чи «славетна перемога», оскільки вони слугують тригерами для відновлення минулих конфліктів та заохочують ворожість і войовничість.

Інструменталістське розуміння наративу як форми організації історичного знання, найбільш прийнятного для цілей історії як науки (опису, пояснення та інтерпретації минулого), ми зустрічаємо передусім у концепції Данто. Воно відображається в його програмному твердженні:

Відмінність між історією та наукою полягає не у тому, що історія застосовує, а наука не застосовує організуючі схеми, які виходять за межі того, що є даним. Обидві це роблять. Відмінність полягає у тому виді організуючих схем, які застосовує кожна з них. Історія розповідає історії.⁴⁵

Данто вважає історичні наративи та наукові теорії універсальними схемами організації знання. Пізнання минулого стає доступним для нас лише вивідним шляхом, а такі висновки явно чи неявно спираються на певні теоретичні твердження, котрі пов'язують наявні свідчення з фактами минулого. Тому історик у своїй роботі так само застосовує теорії та гіпотези, як це роблять науковці.⁴⁶ Завданням історика, слушно зазначає Данто, має бути не просте відтворення минулого, а певна його організація. Відповідно, історичний наратив являє собою спосіб організації минулого у часові цілісності шляхом опису та пояснення широкомасштабних історичних змін з використанням часової перспективи, відображеної у наративних реченнях.⁴⁷

Таке інструменталістське визначення історичного наративу дозволяє розглядати його як свого роду функціональний аналог теорії у науці, що структурує та пояснює історичний матеріал («структура,

⁴⁵ *Danto A. C. Narration and Knowledge. New York : Columbia University Press, 2007. – P. 111.*

⁴⁶ *Ibid.* – P. 102.

⁴⁷ *Ibid.* – P. 255.

яка накладається на події»), а також потребує перевірки і фактологічного підтвердження. Однак, як зазначає Данто, слід враховувати ту обставину, що на відміну від загальних теорій, історичні наративи завжди прив'язані до місця і часу свого написання, являючи собою відповіді на конкретні історичні питання.⁴⁸

Інструменталістський підхід до розуміння природи та функцій історичного наративу демонструє також Луїс Мінк. Він стверджує, що наративну форму не можна прирівнювати до казок, міфів чи новел, оскільки «наратив є насамперед когнітивним інструментом – інструментом, який конкурує, по суті, лише з теорією та метафорою як незмінними способами зробити потік досвіду зрозумілим».⁴⁹ На думку Мінка, структура наративу та його елементи являють собою репрезентацію минулої дійсності (*past actuality*), яка претендує на те, щоб бути істинною репрезентацією. Однак його позиція не позбавлена певної суперечності. З однієї сторони, він стверджує, що історія сама по собі є «нерозказаною історією», тобто історична дійсність сама по собі вже має наративну структуру, яку історик має відкрити («прагнути відкрити»), а не вигадати. Він наголошує, що правильно усвідомлена історія минулого має лише передаватися, а не конструюватися.⁵⁰ З іншої сторони, Мінк підкреслює, що наративна форма є продуктом уяви окремо взятого історика, оскільки свідчення не диктують, яка історія (*story*) буде сконструйована в результаті їхнього опрацювання. Не існує жодних правил для конструювання наративу в тому сенсі, як, наприклад, існують правила аналізу й інтерпретації історичних свідчень (*evidences*).⁵¹

Надзвичайно важливий крок у теоретичному осмисленні ролі та функцій історичного наративу робить Вайт. Відповідно до концепції Вайта, історична праця (наратив) являє собою вербальну структуру у формі оповідного прозового дискурсу, котра претендує на те, щоб бути моделлю або знаком минулих структур та процесів з метою пояснення чим вони були шляхом їхньої репрезентації.⁵² Він пропонує вирізняти наступні рівні концептуалізації історичної праці: (1) хроніка; (2) історія; (3) тип побудови сюжету (*mode of emplotment*); (4) тип

⁴⁸ *Ibid.* – P. 11, 137.

⁴⁹ *Mink O.L. Narrative Form as a Cognitive Instrument // The Writing History: Literary Form and Historical Understanding. Ed. by R.H. Canary and H. Kozicki. Madison: University of Wisconsin Press, 1978. – P. 131.*

⁵⁰ *Ibid.* – P. 130, 134-135.

⁵¹ *Там само.* – P. 144-145.

⁵² *White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1975. – P. 2.*

аргументації (*mode of argument*); (5) тип ідеологічного підтексту (*mode of ideological implication*), а також робить важливе уточнення:

Я використовую «хроніку» та «історію» для позначення «примітивних елементів» в *історичній розповіді*, однак вони обидві являють собою процес відбору і розташування свідчень із *неопрацьованого історичного джерела* в інтересах перетворення цього джерела в більш зрозумілий вид для певного типу аудиторії. Це дозволяє припустити, що історична праця являє собою спробу опосередкування між тим, що я буду називати *історичним полем*, неопрацьованим *історичним джерелом*, іншими *історичними розповідями* та *аудиторією*.⁵³

Розуміння історичного наративу як дискурсивної моделі розгортання історичних процесів, подій і явищ, що покликана створювати «ефект реальності», має важливе концептуальне значення. Оскільки історичний наратив як вербальна модель репрезентує знання про історичні події, процеси та явища – історичну дійсність в цілому, а не відображає її такою, якою вона була насправді. Таким чином, відповідно до вайтівської теорії історичного знання, історик наділяється активною роллю: він конструює свою оповідь (наратив як вербальну структуру) й здійснює «переробку» вибраних подій з хроніки та інших історичних наративів в історичне знання, використовуючи певні наративні тактики з метою створення «ефекту реальності». До таких оповідних тактик або стратегій наративізації (пояснення й інтерпретації) належать наступні: по-перше, пояснення шляхом побудови сюжету; по-друге, пояснення за допомогою аргументації (або формального доказу); по-третє, пояснення через ідеологічний підтекст.⁵⁴ Вайт наголошує, що ми не можемо говорити про науку в сучасному розумінні без теорії і, напевно, ознакою сучасності тієї чи іншої галузі наукової діяльності є те, що вона має поділ на «теоретичний» та «практичний» (або «прикладний») виміри.⁵⁵

Підсумовуючи, слід зазначити, що завдячуючи своїй внутрішній різноманітності та методологічній відкритості наративна теорія історичного знання, представлена сукупністю різних концепцій і підходів, відіграє важливу роль у сучасній філософії історії й претендує на статус космополітичної методологічної системи. Широко залучаючи принципи й методи дослідження як аналітичної філософії, так і інших філософських шкіл (прагматизм, феноменологія, внутрішній реалізм),

⁵³ *Ibid.* – Р. 5.

⁵⁴ *Ibid.* – Р. 7.

⁵⁵ White H. The Historical Event // White H. The Practical Past. Evanston, Illinois : Northwestern University Press, 2014. – Р. 44.

а також теорії літератури, наративний підхід у теорії історичного пізнання генерує значний концептуальний потенціал й забезпечує методологічні інструменти для опрацювання історичного минулого.

References

1. *Ankersmit F.R.* Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language. Den Haag: Nijhoff, 1983.
2. *Danto A.C.* Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007.
3. *Danto A.C.* Narrative sentences. *History and Theory*. 1962. Vol. 2. № 2. P. 146-179.
4. *Domanska E.* A conversation with Hayden White. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*. 2008. Vol. 12. № 1. P. 3-21.
5. *Domanska E.* Istoriiia ta suchasna humanitarnystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012.
6. *Drey W.H.* On the nature and role of narrative in historiography. *History and Theory*. 1971. Vol. 10. № 2. P. 153-171.
7. *Goldstein L.* Historical Knowing. Austin & London: University of Texas Press, 1976.
8. *Mandelbaum M.* A note on history as narrative. *History and Theory*. 1967. Vol. 6. № 3. P. 413-419.
9. *Mink O.L.* Narrative Form as a Cognitive Instrument // The Writing History: Literary Form and Historical Understanding. Ed. by R.H. Canary and H. Kozicki. Madison: University of Wisconsin Press, 1978. P. 129-149.
10. *Lorenz Ch.* Historical knowledge and historical reality: a plea for «internal realism». *History and Theory*. 1994. Vol. 33. № 3. P. 297-327.
11. *Roth P.A.* Essentially narrative explanations. *Studies in History and Philosophy of Science*. 2017. № 62. P. 42-50.
12. *Roth P.A.* The pasts. *History and Theory*. 2012. Vol. 51. № 3. P. 313-339.
13. *Topolskyi Y.* Yak my pysmemo ta rozumiiemo istoriiu. Taiemnyi istorichnoi naratsii. Kyiv: K.I.S., 2012.

14. Tozzi V. Dewey, Mead, John Ford, and Writing of History: pragmatist contributions to narrativism. *European Journal of Pragmatist and American Philosophy*. 2016. Vol. VIII. № 2. P. 167-189.
15. Tozzi V. A pragmatist view on two accounts of the nature of our «connection» with the past: Hayden White and David Carr thirty years later. *Rethinking History*. 2018. Vol. 22. № 1. P. 65-85.
16. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press, 1975.
17. White H. The burden of history. *History and Theory*. 1996. Vol. 5. № 2. P. 111-134.
18. White H. The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore & London : The Johns Hopkins University Press, 1987.
19. White H. The Historical Event // White H. The Practical Past. Evanston, Illinois : Northwestern University Press, 2014. P. 41-62.
20. Zelenak E. Two Version of a Constructivist View of Historical Work. *History and Theory*. 2015. № 54. – P. 209-225.

NARRATIVE THEORY OF HISTORICAL KNOWLEDGE: HISTORICAL DISCIPLINE ON THE PATH TO METHODOLOGICAL COSMOPOLITANISM

Olena Mishalova

Abstract. The article is devoted to the consideration of narrative theory of historical knowledge as a set of separate concepts of narrative philosophy of history of the second half of the 20th century – early 21st century. The author briefly draws attention to the debate between early narrativists and their critics, and also examines their arguments, which laid the methodological foundation for the further development of narrative philosophy of history within the analytical philosophical tradition. Due to the fact that individual narrative concepts of historical knowledge often competed with each other, they actively engaged the conceptual and methodological tools of other philosophical schools and approaches. With time, this led to the formation of a unique feature of narrative philosophy of history – methodological openness, which in turn lays the foundations for the methodological cosmopolitanism of historical science as a broad complex of knowledge.

The author formulates and analyzes such characteristics of narrative theory of historical knowledge as methodological openness, openness to criticism, narrative tolerance, perspectivism, and instrumentalist understanding of historical narrative. It is emphasized that these conceptual foundations allow narrative theory of historical knowledge to be considered an independent comprehensive approach in the philosophy of the humanities. It should be noted that due to its internal diversity and methodological openness, narrative theory of historical knowledge, represented by a synthesis of various philosophical concepts and approaches, plays an important role in contemporary philosophy of history and claims the status of a cosmopolitan methodological system. By extensively drawing on the principles and methods of research of both analytical philosophy and other philosophical schools (pragmatism, phenomenology, internal realism), as well as literary theory, the narrative approach in the theory of historical knowledge generates significant conceptual potential and provides methodological tools for studying the historical past.

Keywords: philosophy of history, narrative, methodological cosmopolitanism, theory, pluralism.

Надійшла до редакції 21 серпня 2025 р.

Прийнята до друку 1 листопада 2025 р.

Опублікована 20 грудня 2025 р.

Мішалова Олена Віталіївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Університетський, 54

м. Кривий Ріг

50086

Mishalova Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Universytetskyi ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>

elenmishalova@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apm27.hrk wz848>